

Lejon och lusthus på Djurgården

Den uppmärksamme stockholmsflånören har kanske noterat att flera fastigheter som ägs av staten och förvaltas av Statens fastighetsverk, har försetts med diskreta skyltar som informerar om byggnadens eller platsens historia.

Några av skyltarna kommer säkert att förbrylla, eftersom det finns så många vedertagna men motstridiga uppfattningar om bakgrunden till att en plats eller byggnad fått sitt namn. Det gäller bland annat en nu aktuell skylt som berättar om historien bakom namnen Lejonslätten och Villa Lusthusporten på Djurgården.

Ofta förklaras namnet Lejonslätten ha sitt ursprung i kungligt arrangerade djurhetsningar mellan lejon och andra djur på en hetsarebana, alternativt att platsen var sommarviste för ett lejon vid mitten av 1600-talet. Andra historiker hänvisar till ett par lejon som bejen av Alger skänkte till Fredrik I år 1731.

De levande lejonerna i kunglig tjänst har fascinerat och gett upphov till många skrönor genom åren. Den mest uttömmande och bäst underbyggda artikeln skrevs av Gösta Berg för Svenska Kulturbilder 1937. Trots att källförteckningen är oprecis ger den ändå ett visst underlag och visar en väg till arkiven och de dokument som finns om de kungliga lejonens existens.

Lejonets mytologi

Två muskulösa bronslejon står troget på vakt på sina höga plintar vid uppfarten till Lejonbacken och Stockholms slott. Där har de stått sedan 1704 då de fraktades från gjuthuset på Norrmalm, för att fylla sin uppgift som ståtliga och respektingivande maktsymboler vid den norra uppfarten till slottet, som då ännu var en byggarbetsplats efter branden 1697. Lejonet var symbol för den kungliga makten redan på 2000-talet f.Kr. i Mesopotamien, och användes som portvakt i sten framför kungapalats och över stadsportar.

Vems lejon har gett namn åt Lejonslätten och vilket var lusthuset som gav namn åt Lusthusporten? Stockholmslitteraturen är full av trosvissa påståenden om hur man ända sedan drottning Kristinas tid roat sig med lejonhetsningar på Djurgården, men vad är egentligen sant?

Det götiska lejonet fick en alldeles särskild innebörd under 1500-talet, när det unga svenska kungariket behövde en historisk grund att stå på. Vasasönerna anammade den mytologiska historieskrivningen om goternas urgamla rike i Norden.

Kung Erik kunde med legendens hjälp skriva sig som den fjortonde i raden av götiska kungar med samma namn, och med samma självmedvetenhet anammade vasasönerna renässansens kontinentala hovkultur. Johan III lät sätta upp en platta över entrén till Rikssalen med Göta Lejon, som i sin högra ram höll vapnet Tre Kronor och i sin vänstra en fana. Över ingången till det gamla slottet höll två lejon upp riksvapnet.

Djurens konung fick som

Lejonbackens bronslejon har fyllt sin roll som respektingivande maktsymboler i 300 år.

Lejonkulan i Stockholms slotts vallgrav med sin övertäckta träläktare. Efter sin tid som arena för djurhetsningar kom lejonkulan att leva vidare som teaterscen. Oljemålning av Govert Camphuysen 1661.

symbol för makt, styrka och mod också en given plats i heraldiken under stormaktstiden, och framställdes ofta tillsammans med moder Svea och landets kungar och drottningar. Att hålla sig med ett livs levande lejon var eftertraktansvärt vid de europeiska hoven redan under medeltid, och att överlämna ett sådant djur som kunglig gåva blev en gest av särskild betydelse furstar emellan.

Livs levande lejon

Ett av de grymmare nöjen man ägnade sig åt vid furstehov och kungahus i samband med större festligheter var djurhetsningar, där lejon ofta var inblandade. Här uppe i Norden brukade djurhetsningar arrangeras mellan björnar och hundar och andra djur som fanns tillgängliga.

Det är oklart om Erik xiv någonsin fick det lejon som han hade försökt att få till slottet i samband med festligheterna vid sitt bröllop. I dokumenten skymtar däremot ett lejon som Johan III fick från en engelsk adelsman, och en lejonkula byggdes också vid «Nya ladugården», det vill säga i anslutning till Rännarbanan vid nuvarande Hötorget. Desto fler och detaljerade är uppgifterna om ett lejon från Prag, som kom till Stockholm efter den Westfaliska freden 1648 tillsammans med övriga skatter som fördes hem som troféer av segrarna. För det exotiska djuret byggdes en lejonkula i Kungliga slottets vallgrav, och det blev under de följande åren en stor attraktion att se lejonet tampas med olika djur.

Hovfunktionären Johan Ekeblads brev från 1650 hör till de många bevarade och ofta citerade vittnesmålen om kampen i lejongropen. «... igår, kämpade lejonet med björnen klockan 2 om eftermiddagen i båda dronningarnas närvaro. Hvilket så aflopp, att när lejonet först kom ut, var där en liten brokot ko, som jagade det från den ena ändan till den andra. Sedan var där en böffeloxe, som fick lejonet på hornen och kasta det högt i vädret, och voro många rädda, att han skulle göra af med det. Därefter släppte man ut björnen, hvilken med en skräckelig furi sprang strax på en karl, som de hade gjort af kläde, den han i 1000 stycken ref. Sedan var han efter lejonet, men lejonet lopp strax undan. På det sistona

laga björnen så, att han stal sig till att springa på ryggen på lejonet, där han sig fasthöll och bet lejonet 4 eller 5 gånger i ryggen. Lejonet låg likväl stilla, till på det sistona björnen slog till honom med ramen i ryggen. Då slog lejonet honom igen ett sådant starkt slag, så att björnen skrek grufveligt och tordes inte mera dit... alla förundrade sig öfver lejonets ringa courage...» Det levande lejonet levde inte upp till förväntningarna. Enligt Gösta Bergs förmodan dog lejonet 1663. Lejonkulan byggdes kort därefter om för nya funktioner, och blev sedan en ofta omtalad teater som kom att kallas just Lejonkulan.

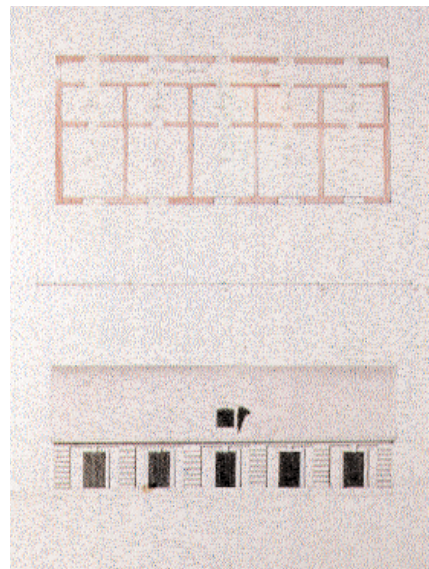
Förutom vittnesmål om lejonet vid slottet hittar man också debiterade räkenskaper för lejonets kula, för utfordring och för ett runt träklot som lejonet fick som leksak. Däremot ger inte dokumenten något belägg för att lejonet har haft vare sig något sommarviste på Djurgården eller för djurhetsningar inför publik på Djurgården, eller Walmarsön som ön då kallades.

Möjligen har ett annat kattedjur vistats i djurgården på Walmarsön en kort tid. I augusti 1644 fick drottning Kristina, enligt Gösta Berg, en leopard i gåva av Jacob I, hertig av Kurland. Det har inte gått att få fram uppgifter om givaren, däremot finns leoparden dokumenterad i slottsräkenskaperna. Hösten 1645 uppsattes ett hus «som fördes af diuurgården och opsattes opå slättet nedanför H:K. Maijts Badstugu till diuuret Leoparden». I april 1647 betalade Räntekammaren 40 daler silvermynt till begravningshjälp för en piga som rivits ihjäl av leoparden. Djuret avlivades, och i stället anlände det omtalade lejonet från Prag.

Hissarebanan på Djurgården

Upphovet till hypotesen om djurhetsningar på Djurgården är uppgifter om 'Hissarebanan'. Namnet har tolkats som hetsarebana, det vill säga en plats för djurhetsningar och som upphov till namnet Lejonslätten.

Den norra udden av Walmarsön hade hägnats in som djurgård för ett varierat bestånd av hjortar, älgar och renar redan av Johan III omkring 1580. På samma udde låg 'hissarebanan' respektive 'hissgård', som förekom-

mer med olika stävning på två kartor, daterade till 1620-talet och 1649. År 1648 redovisas smedens arbete med lagning av gångjärn och lås vid «hissaregården med bräde panel omkring». Där finns ett lusthus med fem dörrar, varghus med två dörrar, harehus med port, en port med lås, djurhuset, hissarehuset och paulunehuset. I paulunehuset förvarades hovets pauluner som var ett slags dåtida partytält.

I slottsräkenskaperna nämns vidare under rubriken «Djurgården», med underrubrik «lusthuset», ett trähus,

hundmästarestugan, hundstallar, bodar, hundgårdar «med port och bredeplank omkring», fårhus, djurhus samt dörr till gården.

Vid hetsaregården höll man alltså sådana djur som var villebråd inom det kungliga jaktområdet, och i djurgården fanns jakthundar och dessutom odefinierade djurhus. Arrangerades djurhetsningar inom hetsaregården med de djur som man där höll i förvar? Och ägde de i så fall rum som inskolning av jakthundarna? Publika djurhetsningar arrangerades vid särskilda tillfällen,

Ovan. Carl Hårlemans ritning till ett hus för två lejon och tre tigrar 1731.

Ovan t.v. Lantmätare Petrus Tillaeus gjorde en generalkarta över Stockholm 1731–33. På Kungl. Djurgårdens nordvästra udde noteras «Jägar-boställe» och «Lejonkula». Kartan finns på Kungliga biblioteket.

T.v. Gustav III beordrade en uppmätning och en karta över Djurgården 1791, som utfördes av lantmätaren Erik af Wetterstedt. På Djurgårdens norra udde är «Lejonkulan» och «Lusthus-porten» utsatta. Namnet Lejonkulan har då blivit gängse namn även för jägmästarebostället på platsen. Kartan finns på Kungliga biblioteket.

Th. Det uppstoppade lejonet på Gripsholm är landets äldsta i sitt slag. Det är sannolikt ett av de år 1732 anlända lejonerna som fanns i lejonkulan på Djurgården.

och det är osannolikt att de skulle ha ägt rum vid djurgården utan att ha blivit omnämnda av samtiden.

Fredrik I och hans många lejon

Den 30 augusti 1731 anlöpte skeppet Werden Stockholms hamn med två lejon, tre tigrar, en vildkatt och en frigiven slav, som medföljde som djurskötare. Dessutom hade det funnits tretton arabiska hästar och några strutsfåglar ombord. Strutsarna och ett par av hästarna hade dött under resan och de hästar som överlevt hade tagits hem landvägen från Göteborg. De exotiska djuren var en gåva från bejen av Alger till Fredrik I. Kungen hade 1729 träffat ett avtal med den algeriske härskaren om att skona de svenska handelsfartygen från det oförställda sjöröveri som Algeriet ägnade sig åt. I samband med

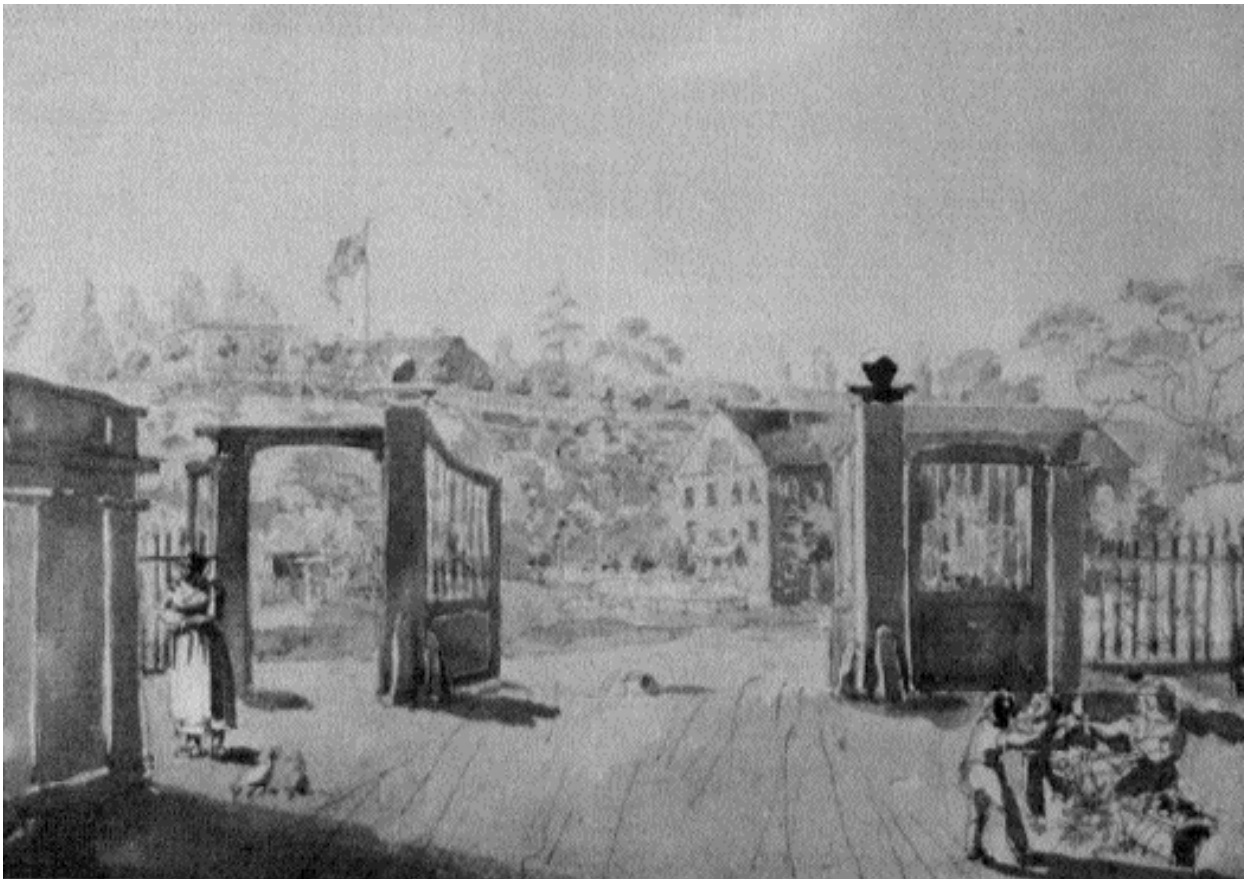
uppgörelsen överlämnades gåvor i form av vapen, ammunition, mastträ, ankartåg och andra förnödenhet till den algeriske härskaren.

Stockholms Post-Tidningar meddelar sina läsare den 2 augusti 1731 att skepparen Arendt Pettersson på skeppet Tre Äpplen har återvänt från sin seglats och berättat om händelserna i Spanska Sjön. På hemresan hade de räkat på tre algeriska fartyg bestyckade med fyrtio kanoner på det ena och trettiosex på de bägge andra, och en besättning på mellan fyrahundra och

femhundra man. De algeriska skeppen hade prejat dem men utan att begära pass eller besvåra dem. De «hafwa dem sagt, huru angenäma Praesenterna med Skeppet Giötha Lejon och Gallioten Tyresö uti Alger varit, dem med stor vänskap och höfligheter bemött ... » Algerierna hade sedan tillsammans med ytterligare fyra afrikanska skepp seglat runt omkring dem, men utan att avtvinga eller fräntaga dem något. Tidningen skriver också att man fått veta att kommandören Cronhawen dagen innan anlant till Kärिंगön, och snart

väntas till Stockholm med de av regeringen i Alger «gjorde föräringar» bestående av lejon, hästar och andra afrikanska djur.

Djurens ankomst ställde till en del praktiska problem för den ansvarige hovintendenten Carl Härleman, som skulle finansiera slottsbygget och många andra behov med mycket knappa medel. Djuren fick förmodligen en tillfällig inkvartering på Skeppsholmen, som tidigare berättats om i Kulturvärden nr 1 1999. Ett stort rum i Tyghuset på Skeppsholmen har på en

Lusthusporten intill Lejonslätten med Skansenberget och Sagaliden i bakgrunden. Lavering av okänd konstnär ca 1820.

planritning påskriften «lejonkula». Den 29 juli 1731 skriver Carl Hårleman ett brev till Kungl. Maj:t, och föreslår att ett «algeriskt djurhus» ska uppföras på Rännarbanan vid nuvarande Hötorget, efter bifogad ritning. När djuren är döda kan huset utnyttjas för hans Kungl. Maj:ts vagnar och tält, föreslår Hårleman. Men redan i slutet av september hade konung August 11 av Polen hört sig för om möjligheten att få överta djuren för sitt menageri i Dresden. Fredrik 1 förklarade sig villig därtill, «som ett vänskapsprov», men springarna ville kungen behålla. Rådet ordnade med segelfrakt till Lübeck, och avtalade med en slaktare om mat för djuren under resan, enligt Rådsprotokollen i Riksarkivet.

Nya lejon anländer

Bara ett år efter att de algeriska lejonerna lämnat Stockholm anlände tre nya lejon, enligt Gösta Berg en gåva från en spanienfarare från Lissabon. De nya lejonens ankomst, och Rådets bestyr att kontraktera slaktaren Olof Ascher för deras utfodring, är noga protokollfört. Lejonhuset på Rännarbanan var dessvärre inte längre tillgängligt, eftersom Överståthållaren tagit huset i an-

språk som logi för de franska konstnärerna och hantverkare som anlant till Stockholm för att arbeta med slottets inredning. År 1734 lämnade därför slottsdeputationen ersättning för «Lejonhusbyggnader på diurgården istället för byggnaden på rännar Bahnen som blifwit använd till frie Logementer för fransyske konstnärerna». Lejonkulan på Djurgården finns utsatt på Tillaeus stockholmskarta från 1733, intill hovjägarbostaden på Södra Djurgårdens norra udde. Slaktarens kontrakt var tydligen uppgjort för lejonens livstid, och hans änka och son anhöll flera gånger om att betalningen för utfodringen skulle ökas, eftersom lejonerna blivit en god del större och således behövde mer föda.

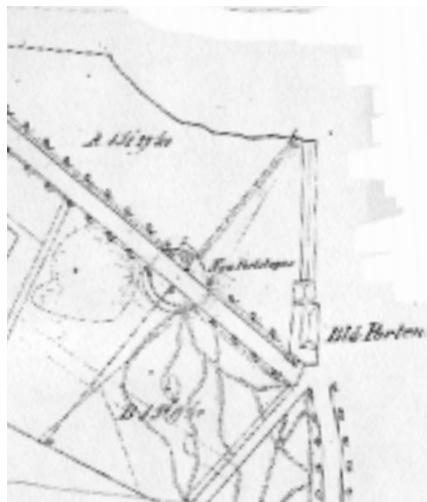
Våren 1745 är bara två lejon i livet, och i januari 1746 noteras en skrivelse om deras utfodring med påskriften att ärendet «lägges ad acta, emedan lejonet länge sedan är dött».

Det finns två uppstoppade lejon som bägge uppges vara ett av de lejon som skänktes av bejen av Alger till Fredrik 1. Det ena finns på Gripsholms slott. Det andra uppges vara skjutet av hovjägmästare Adolf Ström 1792, och sedan uppstoppat för brukspatron

Adolph Ulric Grills räkning, för att införlivas med hans naturaliesamling på Söderfors. I Grills tryckta inträdestal till Kungl. Vetenskapsakademien 1795 uppges att «lejonet står i en spak och ädel ställning, hvilande, på et af naturen i Söderforsens strömfåra swarfvat Granitklot, sin nu mera fredliga fot ... » Eftersom ett lejon blir högst femton år kan Grills uppstoppade lejon inte ha tillhört kung Fredrik. Som vi nu också vet transporterades de algeriska lejonerna till August 11:s menageri, men den spännande bakgrunden till deras vistelse i Stockholm har applicerats på alla de senare anlända lejonerna. Det på Gripsholms slott förvarade lejonet är förvisso det äldsta uppstoppade vi har i Sverige, och bör då vara något av de som anlände 1732. Uppgifterna om hur de kom hit är dunkla, men deras vistelse i lejonkulan på Djurgården gav platsen namnet Lejonslätten.

Lusthusporten

På 1680-talet hade djurgården utvidgats så att den också omfattade nuvarande Norra Djurgården, och området delades in i olika jaktområden. Karl 11 lät inhägna hela djurgården med ett staket och ett antal fasta portar som

Kartan från 1848 visar hur porten skulle placeras i förhållande till världshuset.

fick namn efter sitt läge. Den stora porten in till gamla djurgården och lusthuset kom att kallas Lusthusporten. Det kungliga viltet vaktades av hovjägare, som bodde som torpare på något av djurgårdens många jägmästareboställen. Hovjägare och stängare som vaktade portarna såg också till att hålla stängslet i skick, bärga hö och utföra de sysslor som överhovjägmästaren beord-

rade. För att dryga ut sin knappa inkomst kunde de beviljas tillstånd för hembränning och utskänkning vid sina boställen. Krogarna bidrog till att locka ut stockholmarna till Djurgården, som under 1700-talet kom att få allt mindre betydelse som jaktmark, och i stället fick karaktär av friluftsområde. Det är troligt att också lejonen som fanns på udden under 1730- och 40-talen blev en attraktion.

År 1692 fick vinskänken Johan Lypken tillstånd att bygga ett stort hus, med andra nödvändiga byggnader därtill, på djurgården och Walmarsön «wed den stora porten som kallas lusthusporten, att idka där sammastädes sin näring och skänkerij ...». Världshuset kallas då Nya Lusthuset.

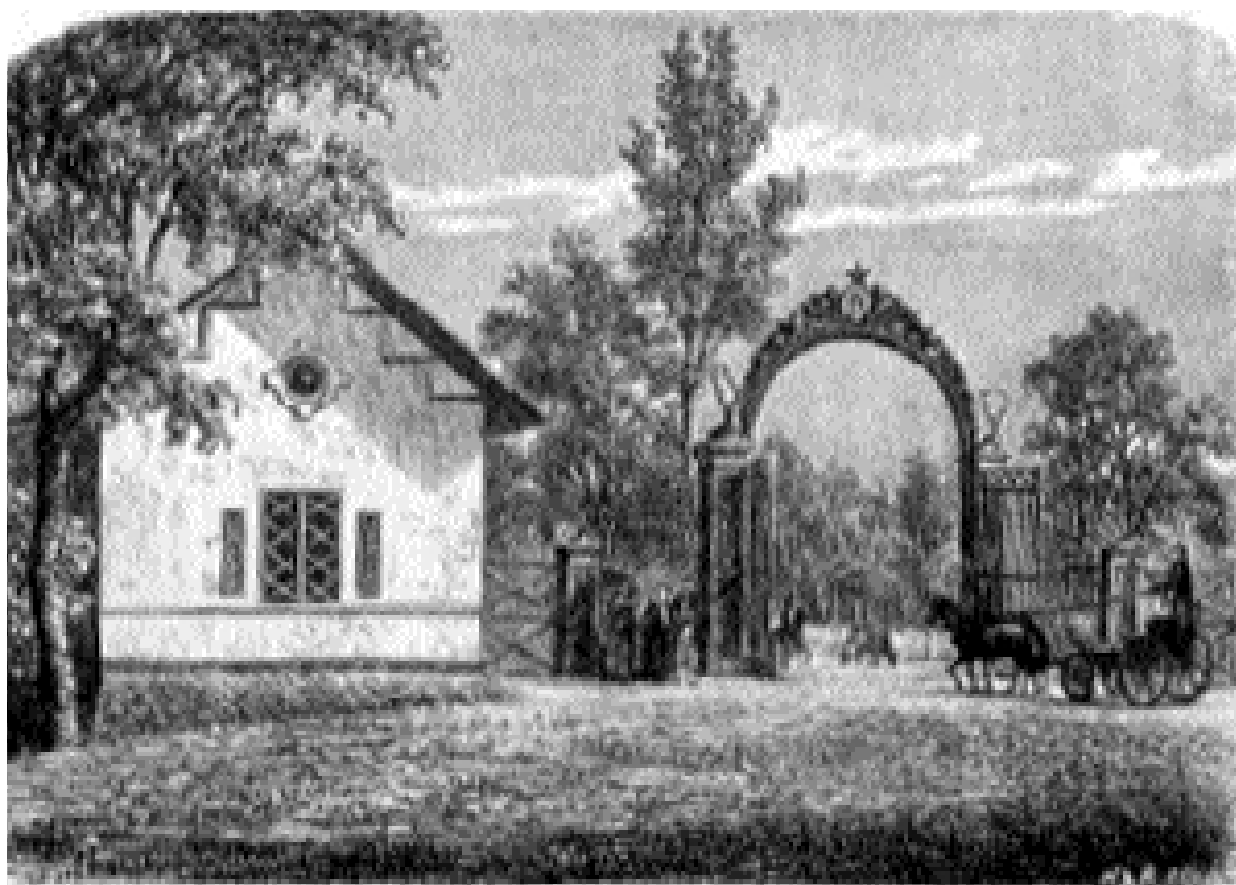
Blå Porten

Namnet Blå Porten förekommer för första gången i ett kontrakt 1771, och då tillsammans med Lusthusporten. Vid samma tid kallades ett litet skänkeri vid Fredrikshov för Blå Porten och överhovjägmästarens gård, senare Skogsinstitutet, på andra sidan viken

gick under namnet Stora Blå Porten. Det är först en bit in på 1800-talet som världshuset på Södra Djurgården blir det officiella och enda Blå Porten. Världshuset hade mycket gott renommé och besöktes även av ståndspersoner som gärna lät sig serveras i någon av de små enskilda matsalarna. Blå Porten brann ner till grunden 1869.

Traktören vid Hasselbacken, J. W. Davidsson, köpte rättigheterna men byggde aldrig upp någon ny rörelse. I stället överläts tomten till en grosshandlare Brink som lät bygga en villa på platsen. Under Stockholmsutställningen 1897 fungerade villan som polisstation och presshöghögar. Efter utställningen köptes fastigheten av korkfabrikören Hjalmar Wicander, som lät arkitekten Carl Möller göra ritningar för husets ombyggnad. Exteriören fick sitt nuvarande utseende, med drag av riddarromantiskt lustslott förenat med en yppig jugenddekor och inslag av fornnordisk romantik. Huset fick sitt namn efter den gamla porten och världshuset Lusthusporten. ■

Catrine Arvidsson; konsthistoriker

År 1849 sattes ett par praktfulla portar i järnsmide, med Oscar 1:s monogram, upp vid Lusthusporten som passande kunglig entré till Djurgården. Portarna behövdes inte längre när inträdet till Djurgården blev fritt. De skänktes därför av Oscar II med uppdaterat monogram till Skogsinstitutet på andra sidan viken 1882, där de stod tills institutet lades ner 1912. Portarna fick sin nuvarande plats intill Djurgårdsbron 1966. Bild ur G. Scheutz Illustrerad Stockholm, 1860.